การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา A Critical Study of the Concept of the Dhammaraja in Buddhism

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ถิรธมุโม), ผศ.ดร. อาจารย์ประจำ มจร วิทยาเขตพะเยา

บทคัดย่อ

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา เปรียบเทียบแนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำทางสังคม ผู้นำทาง การเมืองและผู้นำชุมชน งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นค้นคว้าในคัมภีร์พระไตรปิฎก และการสัมภาษณ์เชิงลึก นำมาวิเคราะห์และเรียบเรียงในเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่าธรรมราชาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ธรรมราชาในทางศาสนาหรือทางธรรมและในทางโลก ธรรมราชาในทางศาสนา หมายถึง พระพุทธเจ้า เพราะทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดีงามครบถ้วน ส่วนธรรมราชาในทางโลก หมายถึง ผู้นำหรือ ผู้ปกครองบ้านเมืองที่ดี มีคุณธรรมประจำใจ

ผลจากการเปรียบเทียบแนวคิดธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชนพบว่า ความเห็นมีทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน โดยแยกออกได้ ดังนี้

- ๑) ด้านแนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา ในส่วนที่เหมือนกัน คือ คุณสมบัติของตัวผู้นำและความ สามารถนำหลักธรรมราชาไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการ ส่วนความแตกต่างอยู่ที่การให้ ความหมายของธรรมราชา
- ๒) ด้านภาวะผู้นำกับความเป็นธรรมราชา ในส่วนที่เหมือน คือ การที่ต้องใช้หลักธรรมใน การบริหารจัดการเป็นสำคัญ ส่วนความแตกต่างอยู่ที่กรอบแนวคิดการทำงานต้องเป็นไปตามลำดับ กฎหมายต้องส่งเสริมสนับสนุนความเข้มแข็งให้ชุมชน
- ๓) ด้านประสบการณ์ธรรมราชาที่ผ่านมา ในส่วนที่เหมือนกัน คือ การยอมรับซึ่งกันและ กันก่อน โดยมุ่งที่ประโยชน์ที่จะพึงได้ร่วมกัน ไม่มีคำว่าแพ้-ชนะ บางกรณีมีการปรับใช้ภูมิปัญญาแทน กฎหมาย ส่วนความแตกต่างไม่มีในประเด็นนี้

- ๔) ด้านต้นแบบธรรมราชา ในส่วนที่เหมือนกัน คือ เห็นว่าพระศาสดาทุกศาสนา เป็นแบบ อย่างธรรมราชาในทางธรรม และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงเป็นต้นแบบแห่ง ธรรมราชาในทางโลก ส่วนความแตกต่างอยู่ที่การนำหลักการไปประยุกต์ใช้
- ๕) ด้านความเชื่อมั่นต่อธรรมราชา มีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า ธรรมะเป็นเรื่องของคน ทุกคน ส่วนความแตกต่างอยู่ที่การให้ความหมายของศัพท์เชิงภาษา
- ๖) ด้านการสื่อสารแนวคิดธรรมราชาต่อสาธารณะ มีความเห็นที่สอดคล้องกัน เกี่ยวกับ การใช้สื่อทุกช่องทางเพื่อสร้างกระแสธรรมราชา ส่วนความแตกต่าง อยู่ที่วิธีการนำเสนอให้คนเข้าถึง ความเป็นธรรมราชา

เกี่ยวกับการประยุกต์แนวคิดธรรมราชาในการปกครองบ้านเมือง ผลการวิจัยที่พบสามารถ แยกประเด็นได้ ดังนี้

- ๑) ด้านแนวคิดธรรมราชากับการปกครองบ้านเมือง มุ่งประยุกต์โดยเน้นใน ๓ ระดับ คือ ระดับต้น ต้องมีคุณสมบัติของการเป็นผู้นำที่ดี ระดับกลาง จะต้องอาศัยธรรมเป็นหลักในการปกครอง ระดับสูง สร้างบุคคลให้มีธรรมราชาในจิตใจ
- ๒) ด้านภาวะผู้นำทางการเมืองกับความเป็นธรรมราชา มุ่งเน้นพัฒนาภาวะผู้นำทาง การเมืองอีก ๓ ด้าน คือ มุ่งพัฒนาตน ได้แก่ พัฒนาตัวของผู้นำเอง โดยใช้หลักแห่งความเข้าใจ และการมีฐานแห่งความเป็นธรรมที่สถิตอยู่ในใจ เป็นต้น มุ่งพัฒนาผู้ใต้การปกครอง ใน ๓ ระดับ คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญา พัฒนาองค์รวมของสังคม โดยยึดกรอบศีลธรรม เป็นหลัก ในขณะเดียวกันก็กำหนดกฎหมายเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนศีลธรรม เพื่อให้ชุมชนเกิด ความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน นอกจากนั้น ควรมีการผสมผสานโดยการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้ ทุกคนสามารถเคารพตนเองได้
- ๓) ประสบการณ์ธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง สามารถนำมาประยุกต์ในการปกครอง บ้านเมือง คือ มุ่งเน้นหลักการ โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดหลักในการปกครอง บ้านเมือง มุ่งเน้นหลักปฏิบัติ โดยนำหลักธรรมดังกล่าวลงสู่การปฏิบัติ มุ่งเน้นกระบวนการ โดยอาศัย กระบวนการทางกฎหมาย และหรือกรอบขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม มีหลักของศีลธรรม เป็นต้น
- ๔) ธรรมราชากับคุณสมบัติของผู้นำทางการเมือง ประกอบด้วย **ด้านบุคคล** โดยการศึกษา แบบอย่างจากบุคคลที่เป็นธรรมราชาเพื่อเป็นต้นแบบในการปฏิบัติตน **ด้านคุณสมบัติ** บุคคลที่จะเป็น

ธรรมราชาต้องมีคุณสมบัติที่ดีงามพร้อม **ด้านวิธีคิด** บุคคลที่จะเป็นธรรมราชาจะต้องศึกษาแบบอย่าง ของบุคคลที่เป็นธรรมราชายุคก่อน

- ๕) ความเชื่อมั่นธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง คนที่จะเป็นผู้นำทางการเมืองจะต้องมี ความเชื่อมั่นว่าสามารถสร้างธรรมราชาให้เกิดขึ้นในจิตใจได้ เชื่อมั่นในความมุ่งหมายของความเป็น ธรรมราชา และสามารถนำหลักธรรมราชาไปประพฤติปฏิบัติได้ในทุกระดับ
- ๖) แนวทางเผยแพร่หลักธรรมราชา มี ๓ ระดับ คือ การสร้างองค์ความรู้ การนำไปใช้ และสร้างการตระหนักรู้ร่วมกัน

ABSTRACT

The purposes of this research are to study the concept of the Dhammaraja (virtuous king) in Buddhism, and to compare the concept of the Dhammaraja as defined by Buddhist scholars, with social, political and community leaders. This research is documentary and qualitative in nature, and the Pali texts and in-depth interviews have been explained in a descriptive manner.

The findings of the research were as follows:

According to Buddhism, the term Dhammaraja carries two meanings: one describes a religious king and the other a worldly king. The Buddha is typified as a religious king who possesses all kinds of virtue whereas the worldly king is a leader who justly and carefully oversees his or her state according to the rule of law.

With regard to the comparison of the Buddhist scholars' concept of the Dhammaraja with socio-political and community leaders, the results were as follows;

1) there is a similarity between the scholar's concept of the Dhammaraja and the social, political and community leaders in regard to the leaders' virtues and their capacity to apply those virtues. However, there is some difference with regard to the meaning of Dhammaraja.

สารนิพนธ์ ๒๕๕๗

୭୯୦

- 2) With regards to leadership, there is a similarity between the two in terms of applying virtue to management, yet there is a difference in terms of working, and that is that the laws were necessary for empowering community.
- 3) With regard to Dhammaraja experience, it was agreed that mutual respect and benefit-oriented attitudes were necessary, and that local wisdom was also important.
- 4) With regard to the typical Dhammaraja, all religious leaders are the role models of a virtuous king who excels in all kinds of virtue. King Bhumipol has been an archetype of the worldly leader. There is a slight difference between the two in terms of bringing the Dhamma into practice.
- 5) With regard to the faith of the Dhammaraja, it was agreed that Dhamma or virtue is necessary for all. Only the meaning of language is different.
- 6) With regard to explaining the concept of Dhammaraja to the public, there is similarity between them in utilizing all kinds of media. Only the way of presentation is different.

With regard to applying the concept of the Dhammaraja to state management, the findings were as follows:

- 1) The concept of the Dhammaraja can be applied to state management at three levels; at a primary level, state leaders should be like Dhammarajas: at the secondary level, leaders should govern the state with the laws of Dhamma; and at the highest level, leaders should try to empower people with the Dhammaraja.
- 2) Both political leadership and the Dhammaraja concept are about concentrating political leadership in three dimensions, namely; self-development in terms of reason and justice, citizen-development in terms of physical, mental and intellectual perspectives and social development by adhering to moral principles and making people aware of laws and morality in order to strengthen community. Besides, local wisdom should be brought into practice.

- 3) The comparison of the Dhammaraja and political leadership suggests three levels of application to state management; an emphasis on applying the principles of Buddhism to state management; an emphasis on practice; and an emphasis on the institutions of laws, customs, and moral principles
- 4) The study of the characteristics of the Dhammaraja and political leaders suggests three things; that new role models should come from studies of the lives of the most respected Dhammarajas; that those who want to be Dhammarajas must be of good and virtuous character; and that such potential great leaders must follow in the footsteps of the previous Dhammarajas.
- 5) Like Dhammarajas, political leaders must be confident of, and believe in, their ability to govern the people well and wisely. They must always act morally.
- 6) There are three ways by which the principles of Dhammaraja can be incorporated into society and politics: further research into the figure of the Dhammaraja, application of the research, and on-going monitoring and awareness.

ความเป็นมาและความสำคัญ

กระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันมีความซับซ้อนสูง มีลักษณะเฉพาะตัว มีความเชื่อม โยงต่อกัน มีความรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นกระแสทางด้านสังคมวัฒนธรรม กระแสทางด้านเศรษฐกิจ และ ที่สำคัญกระแสทางด้านการเมืองการปกครอง กระแสดังกล่าวล้วนสรุปลงในรูปของกระแสแห่งข้อมูล ข่าวสาร กระแสการสื่อสารทางด้านการเมืองการปกครองเช่นกันได้กระจายไปทั่วโลก ภายใต้คำนิยาม ใหม่ของคำว่า "โลกาภิวัตน์" ประเทศในเอเชียสามารถรับรู้ความเคลื่อนไหวของกลุ่มประเทศในทวีป อเมริกาหรือแอฟริกาได้ภายในวันเดียว ซึ่งก่อให้เกิดการปรับตัวไปในทิศทางดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยง ไม่ได้

เมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ ได้พัดผ่านเข้ามาสู่ประเทศไทย ภายหลังจากวิกฤติเศรษฐกิจ วิกฤตทางด้าน การเมือง ภายหลังปี ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ด้วยการไหลบ่าเข้ามาของข้อมูลข่าวสารที่ติดต่อกันทั่วทุกมุม ของทวีป และเกิดปัญหานานัปการ ใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร เหตุการณ์ใดบ้างสามารถรู้กันแทบทัน ท่วงที ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยดังที่กล่าวมา ความเชื่อ

หรือหลักคิดเดิมๆ ก็เสื่อมคลายไป ทำให้ยากต่อการทำความเข้าใจของคนระหว่างวัย ซ้ำร้ายแนวคิด ทางวัฒนธรรม ศาสนาเก่าๆ ก็ถูกท้าทายจากคนรุ่นใหม่ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แนวคิดทางด้านการเมืองการปกครองที่เรียกว่า ธรรมราชา ที่หมายถึงพระราชาแห่งธรรม ผู้เป็นเจ้าแห่งธรรม 1 ปกครองโดยธรรม มีจุดหมายเพื่อให้คนในรัฐยึดถือธรรมเป็นหลักในการดำเนิน ชีวิตและเป็นจุดหมายของชีวิต 2 ยึดหลักการตามแบบพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ประเทศไทย นำแบบอย่างมาจากอินเดียผ่านมาทางประเทศศรีลังกา 3 โดยเน้นการปกครองให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข ตามหลักทศพิธราชธรรม มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นแม่แบบ ก็ถูกท้าทายจนตีความคลาดเคลื่อน ออกไปจากเดิมมาก

จากสถานการณ์ดังกล่าว ก่อให้เกิดความขัดแย้งในหลาย ๆ เรื่อง จนทำให้การบริหารบ้านเมือง นำไปสู่วิกฤติการณ์ในหลายๆ ประเด็น รวมถึงด้านเศรษฐกิจ และสังคมอย่างเกี่ยวเนื่องต่อยอดกัน และกัน จนทำให้ประเทศชาติเสียหาย บอบซ้ำอย่างมาก โครงสร้างของสังคมก็อ่อนแอ ส่วนหนึ่งก็ เพราะพฤติกรรมของตัวผู้นำ 5 หรือนักบริหารทุกระดับชั้น 6 ที่ต่างฝ่ายต่างก็อ้างความชอบธรรมในการ สนับสนุนทฤษฎีและความคิดเห็นของตนเอง โดยใช้อาวุธทางวาทกรรมร่วมสมัยว่า ประชาธิปไตยบ้าง ความชอบธรรมบ้าง อารยะขัดขึ้นบ้าง ธรรมราชาบ้าง ธรรมรัฐบ้าง ธรรมาธิปไตยบ้าง เข้าต่อสู้และแย่ง อำนาจความเป็นใหญ่ซึ่งกันและกัน จนไม่แน่ใจว่าฝ่ายไหนถูก-ฝ่ายไหนผิด ทั้งนี้ต่างฝ่ายต่างเรียกร้อง และอ้างคำว่า "จริยธรรมทางการเมือง" เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งปฏิบัติตามอีกฝ่ายหนึ่ง

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรสี่สิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**, (กรุงเทพฺมหานคร : ผลิธัมม์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๙-๙๐.

² ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๐-๒๐๒.

³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **แนวคิดทางการเมืองและสังคม, หน่วยที่ ๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, **(**นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙**)**, หน้า ๒๘๑.

⁴ พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคโล), หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์ : คุณลักษณะความเป็น ผู้นำที่ดี, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (ราชบุรี : มูลนิธิพุทธภาวนาวิชชาธรรมกาย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔-๓๕.

⁵ พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต), **สงฆ์ผู้นำสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒-๕๓.

⁶ พระธรรมโกศาจารย์, (ประยูร ธมุมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒-๒๓.

ผู้วิจัยจึงสนใจแนวคิดธรรมราชาว่ามีแนวคิดเป็นอย่างไร และความเข้าใจในเรื่อง "ธรรมราชา" ในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไรในมุมมอง ของผู้นำทั้งจากปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชา ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและเพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับธรรมราชาของปราชญ์ ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน และการนำหลักธรรมราชา ไปประยุกต์ใช้ในฐานะที่เป็นพื้นฐานจริยธรรมทางสังคม

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

- ๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
- ๒. เพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำ ทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน
- ๓. เพื่อให้ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมือง และผู้นำชุมชนได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ในฐานะพื้นฐานจริยธรรมของสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้แบ่งวิธีดำเนินการวิจัยเป็น ๔ ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- ๑) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดธรรมราชาตาม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยใช้เอกสารจากแหล่งข้อมูลขั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ข้อมูล ทุติยภูมิ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือ งานวิจัย วารสาร และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
- ๒) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research): เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจงคือ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและ ผู้นำชุมชน จำนวน ๒๐ รูป/คน ประกอบด้วย ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๔ รูป/คน ผู้นำทางสังคม จำนวน ๓ คน ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน จำนวน ๑๓ คน โดยสุ่มแบบเจาะจงผู้ที่มีชื่อ เสียงระดับชาติและท้องถิ่น
- ๓) วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล : ศึกษาวิเคราะห์ ทำความเข้าใจ สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้ จากการรวบรวมเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาทำการเปรียบเทียบถึงรูปแบบ

และลักษณะของธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทาง สังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน ทั้งในแง่ความเหมือนและความต่าง พร้อมเสนอแนะแนวคิด ของผู้วิจัย โดยให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และการตอบปัญหาที่ต้องการทราบ

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชนนำมาเปรียบเทียบความคิดเห็นที่สอดคล้องกันและความคิดเห็น ที่แตกต่างกัน ใน ๖ ด้าน คือ

- ๑) ด้านแนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ทั้งปราชญ์ทางด้านพระ พุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นว่าธรรมราชาอยู่ที่คุณสมบัติ ของตัวผู้นำและความสามารถ ในการนำหลักธรรมราชาไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการ ส่วนความ แตกต่าง จะเป็นเรื่องความหมายของธรรมราชา แต่โดยภาพรวมมีความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกัน คือมีความรู้และเข้าใจต่อเจตนารมณ์ของคำว่าธรรมราชา
- ๒) ด้านภาวะผู้นำกับความเป็นธรรมราชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ทั้งปราชญ์ทางด้าน พระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นว่าควรต้องใช้หลักธรรม ในการ บริหารจัดการเป็นสำคัญ ส่วนความแตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เน้นไปที่กรอบแนวคิดการ ทำงานต้องเป็นไปตามลำดับคือศีลธรรม กฎหมาย กฎสังคม ด้านผู้นำทางสังคม เน้นไปที่การกำหนด กฎหมายต้องส่งเสริมสนับสนุนความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ส่วนผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เน้นไป ที่ความสามารถควบคุมและยอมรับตนเองก่อนทำงานเพื่อส่วนรวม
- ๓) ด้านประสบการณ์ธรรมราชาที่ผ่านมา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทางด้าน พระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน ต่างเน้นไปที่การยอมรับซึ่งกัน และกัน การได้ประโยชน์ร่วมกัน ในด้านนี้ไม่มีความคิดเห็นที่ความแตกต่างกัน
- ๔) ด้านต้นแบบธรรมราชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน ต่างเห็นว่าพระศาสดาทุกศาสนาและพระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมีความเป็นธรรมราชาสูง ส่วนความแตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เน้นไปที่การใช้หลักทศพิธราชธรรม ด้านผู้นำทางสังคมเน้นไปที่การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมของสังคม

มีหลักการที่ชัดเจนในการทำงาน ส่วนผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เน้นไปที่การประยุกต์หลักธรรม และการประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างแห่งการปฏิบัติ

- ๕) ด้านความเชื่อมั่นต่อธรรมราชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน ต่างเห็นว่าธรรมะเป็นเรื่องของคนทุก ชนชั้นวรรณะ ทุกเพศ ทุกวัย รวมทั้งผู้ปกครองและอยู่ภายใต้การปกครอง ส่วนความแตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ไม่เห็นด้วยต่อความคิดที่ว่าธรรมราชาเป็นธรรมะสำหรับพระราชาเท่านั้น ด้านผู้นำทางสังคม เห็นด้วยเพราะด้านการใช้คำว่าธรรมราชา ที่ไม่เห็นด้วยคือทุกคนสามารถเป็น ราชาได้ด้วยคุณธรรม ส่วนผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นด้วยเพราะรูปศัพท์และความหมาย ที่ไม่เห็นด้วยเพราะธรรมะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้
- ๖) ด้านการสื่อสารแนวคิดธรรมราชาต่อสาธารณะ ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทาง ด้านพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นควรส่งเสริมให้มีการใช้สื่อ ทุกช่องทางเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องธรรมราชา ส่วนความแตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เน้นไปที่การยกบุคคลตัวอย่างในอดีตและปัจจุบันเป็นต้นแบบ ด้านผู้นำทางสังคม เน้นไปที่การปฏิบัติ ตนเองให้เป็นแบบอย่าง ส่วนผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เน้นไปที่การสร้างกระบวนการทาง กฎหมายเพื่อให้คนเข้าถึงแนวคิดธรรมราชาได้อย่างทั่วถึง

การประยุกต์แนวคิดธรรมราชาในการปกครองบ้านเมือง

ภาวะผู้นำทางการเมืองกับความเป็นธรรมราชาความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในการประยุกต์ใช้ โดยมุ่งเน้นให้บุคคลมีภาวะผู้นำทางการเมือง ดังนี้

- ๑) มุ่งพัฒนาตน คือ พัฒนาตนให้เป็นธรรมราชา โดยการให้เกียรติซึ่งกันและกัน การใช้ หลักแห่งการเข้าใจ
 - **๒) มุ่งพัฒนาผู้ใต้การปกครอง** โดยพัฒนาผู้ใต้ปกครองใน ๓ ระดับ คือ
 - (๑) พัฒนาด้านพฤติกรรม
- (๒) พัฒนาด้านจิตใจ
- (๓) พัฒนาด้านสติปัญญา
- ๓) มุ่งพัฒนาองค์รวมของสังคม โดยพิจารณาจากกรอบศีลธรรมก่อนการกำหนดกฎหมาย ที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประสบการณ์ธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในการประยุกต์ ในการปกครองบ้านเมือง**ดังนี้**

- ๑) มุ่งเน้นหลักการโดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดหลักในการปกครอง บ้านเมือง
 - ๒) มุ่งเน้นหลักปฏิบัติ โดยอาศัยหลักธรรมในเบื้องต้นนำเข้าสู่การปฏิบัติ
- ๓) มุ่งเน้นกระบวนการ โดยอาศัยกระบวนการทางกฎหมาย และหรือกรอบขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงาม หลักของศีลธรรม

ธรรมราชากับคุณสมบัติของผู้นำทางการเมือง ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในเรื่องบุคคลที่ เหมาะสมกับการเป็นธรรมราชา ประกอบด้วย ๓ ระดับ คือ

- ๑) แบบอย่างด้านบุคคล โดยการศึกษาบุคคลที่เป็นธรรมราชาเป็นต้นแบบในการปฏิบัติตน
- **๒) แบบอย่างคุณสมบัติของความเป็นธรรมราชา** บุคคลที่จะเป็นธรรมราชาต้องมีคุณสมบัติ ที่ดี
- ๓) แบบอย่างวิธีคิดของบุคคลที่เป็นธรรมราชา จะต้องคิดอย่างเป็นระบบ, มีหลักการคิด เพื่อส่วนรวม โดยมีฐานจากองค์ความรู้

ความเชื่อมั่นธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ว่าคนที่จะเป็นผู้นำ ทางการเมืองจะต้องมีความเชื่อมั่นว่าสามารถสร้างธรรมราชาให้เกิดขึ้นในจิต เชื่อมั่นในความมุ่งหมาย ของความเป็นธรรมราชา และสามารถนำหลักธรรมราชาไปใช้ปฏิบัติได้ในทุกระดับ

แนวทางเผยแพร่หลักธรรมราชา ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในแนวทางเผยแพร่หลักธรรม ราชาออกเป็น ๓ ระดับ คือ

- ๑) การสร้างองค์ความรู้โดยการอบรม การสัมมนา การเผยแพร่โดยใช้สื่อกระแสหลัก
- ๒) การนำไปใช้ โดยการกำหนดเป็นนโยบายในการบริหารจัดการ การกำหนดกฎหมาย หรือ ข้อปฏิบัติที่ดี ในการบริหารจัดการ
- ๓) การสร้างความตระหนักรู้ร่วมกัน โดยการปลูกฝังให้ประชาชนทุกระดับ การปลุกสำนึก ในเรื่องแนวคิดธรรมราชา

ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่อง "ธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา" ที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้ นำแนวคิดเรื่องธรรมราชา ไปสอบถามปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมือง และผู้นำชุมชน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อที่จะนำหลักธรรมราชา มาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการ อยู่ร่วมกันในสังคม ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

- ๑) คำว่า "ธรรมราชา" ควรเปลี่ยนเป็น "ธรรมสำหรับผู้นำ" เพราะทำให้เข้าใจว่า คำว่า "ธรรมราชา" เป็นธรรมะสำหรับพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น โดยมองว่าเป็นธรรมชั้นสูง ควรแก่พระราชา เท่านั้น สามัญชนคนธรรมดาไม่สามารถนำธรรมระดับสูงมาใช้ได้ทั้งนี้ ประชาชนยังติดในศัพท์บัญญัติ ที่ว่า "ราชา" คือพระเจ้าแผ่นดิน หรือกษัตริย์ ในที่นี้ควรใช้คำว่า "ธรรมสำหรับผู้นำ" ดังใน สมัยพุทธกาลผู้คนให้คำนิยามสำหรับผู้นำว่า "ราชา" ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคม ตามยุคตามสมัย
- **๒) รูปแบบการเผยแพร่แนวคิดธรรมราชา** ควรมีการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อทุกช่องทาง เพื่อเผยแพร่แนวคิดธรรมราชา หรือ ธรรมสำหรับผู้นำนี้ ในทุกองค์กร ทุกหน่วยงาน
- ๓) ส่งเสริม สนับสนุน ให้มีการนำเอาหลักธรรมนี้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ประจำวันมากยิ่งขึ้น เช่น มีการจัดอบรมเพื่อให้ความรู้ในเรื่องธรรมราชา แก่ผู้นำทุกระดับชั้นและบุคคล ทั่วไป

๒. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

กรณีที่มีการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรทำการวิจัย ดังนี้

- ๑) ควรมีการศึกษาความพึงพอใจของประชาชนทั่วไปที่มีต่อผู้นำ ที่นำเอาหลักธรรมราชา มาปฏิบัติใช้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น
- ๒) ควรมีการศึกษาถึงรูปแบบ กระบวนการ ในการนำเอาหลักธรรมราชามาปฏิบัติใช้ ต่อบุคคลอื่น ซึ่งจะทำให้ทราบถึงรูปแบบและวิธีการ ในการใช้หลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้อย่างชัดเจน ยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- ณภัทร ฐานวาสก์. พระสงฆ์ไทยกับธรรมาภิบาล. สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยมหามกุฎราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมโศกราช, ๒๕๕๔.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน.**ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- พระธรรมโกศาจารย์. (ประยูร ธมุมจิตฺโต). พุทธวิธีบริหาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **จารึกอโศก(ธรรมจักรบนเศียรสี่สิงห์) รัฐศาสตร์แห่ง** ธรรมาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร : ผลิธัมม์, ๒๕๕๒.
- พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงุคโล). หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์ : คุณลักษณะความเป็น ผู้นำที่ดี. พิมพ์ครั้งที่ ๖. ราชบุรี : มูลนิธิพุทธภาวนาวิชชาธรรมกาย, ๒๕๕๒.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต). สงฆ์ผู้นำสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พรินทร์ เพ็งสุวรรณ.**ธรรมาภิบาลกับประสิทธิภาพการบริหารงานของเทศบาล**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗.
- พลตรี อินทรัตน์ ยอดบางเตย. ธรรมรัฐ. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้ากรุ๊ป, ๒๕๔๗.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **แนวคิดทางการเมืองและสังคม**. หน่วยที่ ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙.